

ПЕРСОНАЛІЇ

ГНАТЮК ГАЛИНА МАКАРІВНА

© Галина Горюшина, 2008

Інститут української мови НАН України (Київ)

26 грудня 2007 року видатному українському вченому, мовознавцеві-лексикографу, Галині Макарівні Гнатюк виповнилося 80 років. Народилася ювілярка в селі Гусакове Звенигородського району Черкаської області у славній родині Середенків-Підоплічків, сільських учителів — Ольги Макарівни Підоплічко (учительки української мови) та Середенка Макара Йосиповича (учителя російської мови). Родина прожила велике, красиве, але складне життя сільських учителів, глибоким корінням пов'язане з життям українського села, адже це були часи голодомору 1932—1933 років, Великої Вітчизняної війни, післявоєнних років, зокрема голоду 1947 року. Проте батьки гідно долали всі труднощі тих часів, докладуючи багато зусиль, щоб їхня єдина донька одержала середню освіту, обов'язкову для вступу до вищого навчального закладу, та мала все необхідне для навчання. І вона повною мірою віддячила своїм рідним за це. Ще навчаючись у старших класах, Галина Середенко одержала першу премію на республіканському конкурсі „Велика Вітчизняна війна у творчості дітей» за оповідання „Не піду» (про опір дівчини проти вивезення до Німеччини на підневільні роботи) і грамоту, підписану Павлом Тичиною, тодішнім Міністром освіти. Пізніше інший великий поет Максим Рильський був опонентом на захисті її кандидатської дисертації. Виховання батьків, учителів-філологів, прищеплена ними любов до рідного краю, до українського слова стали визначальними у виборі професії. Закінчивши середню школу зі срібною медаллю в 1947 році, вона вступає на українське відділення філологічного факультету Київського державного університету ім. Тараса Шевченка, який закінчила з відзнакою і була рекомендована до аспірантури. У 1956 році Галину Макарівну за конкурсом було прийнято на посаду молодшого наукового співробітника до щойно відкритого Словникового відділу Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР, але вже як Галину Гнатюк, дружину молодого співака Дмитра Гнатюка (у майбутньому він стане всесвітньо відомим „золотим голосом» України, народним артистом України, лауреатом Державної премії ім. Т. Г. Шевченка, Героєм України).

Саме з цим Відділом, згодом перейменований на Відділ лексикології та лексикографії, було пов'язане все творче життя Галини Макарівни Гнатюк як вченого, мовознавця-лексикографа, — спочатку на посаді молодшого наукового співробітника (1956—1963 рр.), потім — старшого наукового співробітника (1963—1987 рр.), пізніше — провідного наукового співробітника (1985—1994 рр.).

Першою темою, у якій Г. М. Гнатюк взяла участь як укладач-лексикограф, став «Російсько-український технічний словник». Паралельно з роботою над цим словником Галина Макарівна активно працює в складі Словникової комісії, створеної при Президії АН УРСР для організації видання термінологічних галузевих російсько-українських словників. Як науковцю, що пов'язаний з лексикографічною практикою і правописними проблемами термінології, їй доручають виконувати обов'язки вченого секретаря цієї комісії, які вона виконувала протягом 10 років. Робота Г. М. Гнатюк як досвідченого лексикографа у складі комісії забезпечила не тільки технічний бік подання матеріалу авторами, але й належний високий рівень перекладу, відповідність української термінологічної частини словника законам української мови. 1961 року було видано «Російсько-український технічний словник» з реєстром 80 тисяч слів-термінів, який став першою спробою збирання і упорядкування найуживанішої тогочасної української термінології з основних галузей промисловості — гірничої, металургійної, металообробної, машинобудівної, будівельної, хімічної, електротехнічної, а також галузей легкої промисловості, термінологію основних наук (хімії, фізики, математики тощо). Словник, високо оцінений фахівцями, став одним із найкращих у тогочасній двомовній термінологічній лексикографії.

Важливою віхою в науковій роботі Г. М. Гнатюк стала участь у створенні першого в історії української лексикографії великого «Словника української мови» тлумачного типу в одинадцяти томах на базі кількомільйонної лексичної картотеки при Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР, який охопив українську лексику від часів І. Котляревського до кінця 70-х років ХХ ст. Це значно розширило коло його функцій порівняно з аналогічними словниками української мови, створеними раніше. Так, наприклад, реєстр опублікованого в 1907—1909 рр. «Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка містив лише 68 тисяч слів, а реєстр „Словника української мови» в 11-ти томах (1970-1980 рр.) – 136262 слова. Визначальною рисою Словника є творче використання і подальший розвиток у процесі укладання словника традицій вітчизняного мовознавства — лексикології, семасіології, граматики, стилістики, історії літературної мови, що забезпечило репрезентування лексико-фразеологічного шару української

мови як цілісної системи. Проспект, інструкція до укладання Словника містили сотні правил, пунктів і певних застережень, що вимагали від укладачів не тільки добрих теоретичних знань, а й досконалого володіння українською мовою та іншими слов'янськими мовами. Створений колективом учених Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні «Словник української мови» (І. К. Білодід, Л. С. Паламарчук, В. М. Русанівський, С. І. Головащук, Г. М. Гнатюк, В. О. Винник, А. А. Бурячок, Л. О. Родніна, Л. Г. Скрипник, Т. К. Черторизька, Л. А. Юрчук) здобув високе визнання наукової громадськості українського народу, одержавши Державну премію СРСР у галузі науки і техніки 1983 р., та славістів інших країн: «Цей Словник, 11 томів якого були опубліковані завдяки дивовижній працелюбності колективу українських лексикографів за 11 років, є пам'ятником сучасної української мови і посланням одного покоління мовознавців поколінням майбутнім»¹. Розширення функцій Словника було зумовлене як повнотою охопленого матеріалу, так і високим рівнем його лексикографічного опрацювання. За багаторічну працю в цій епохальній темі та сумлінну роботу як автора, лінгвіста-лексикографа, редактора Г. М. Гнатюк було присвоєно почесне звання лауреата Державної премії СРСР разом з іншими упорядниками Словника.

Робота над об'ємним тлумачним словником, опрацювання великої лексичної картотеки під час його укладання дали багатий матеріал для аналізу таких мало вивчених фактів мови, як творення й функціонування в українській мові дієприкметників. Саме ця лексико-семантична категорія не була предметом комплексного дослідження й одержувала різні кваліфікації й оцінки, що стало поштовхом для Г. М. Гнатюк до глибшого аналізу дієприкметника. Зібраний численний лексичний матеріал (27 тисяч уживань у художній, публіцистичній та науковій літературі), класифікований за певними критеріями, описаний і проаналізований став глибинним підґрунтям для написання Галиною Макарівною монографії «Дієприкметник у сучасній літературній мові» 1982 року і для захищеної в 1984 р. докторської дисертації «Взаємодія дієслівних та іменних категорій у системі дієприкметника (на матеріалі української літературної мови)». Після успішно захищеної дисертації у 1985 році Г. М. Гнатюк одержує звання провідного співробітника Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР.

Плідною була і подальша робота Г. М. Гнатюк у галузі лексикології та лексикографії у новоствореному Інституті української мови Національної академії наук України, зокрема над «Словником синонімів української мови»

¹ Slovo a slovesnost. – 1982. – № 12. – С. 240—244.

у двох томах у 1999—2000 роках, де Галина Макарівна була одним із найдосвідченіших лексикографів-укладачів і редакторів. Адже за її плечима — багаторічна участь у низці різнопрофільних словників. Саме завдяки роботі таких видатних лексикографів, як Г. М. Гнатюк, А. А. Бурячок, С. І. Головашук, Л. С. Паламарчук, Л. О. Родніна, О. О. Тараненко та ін., робота над цим словником йшла напружено, але злагоджено, адже це був перший і найповніший «Словник синонімів української мови» в історії української лексикографії, який містить 9200 синонімічних рядів, які відбивають синонімічне багатство нашої мови у широких часових межах ХІХ—ХХ ст. До синонімічних рядів залучені лексичні одиниці літературної, розмовної, діалектної та народнопоетичної мови, що супроводжуються семантичними, граматичними та стилістичними характеристиками. Уживання синонімів ілюструється типовими для них контекстами — цитатними матеріалами із художньої, публіцистичної, наукової та ін. літератури й типовими словосполученнями. Саме про свою роботу в цьому Словнику Галина Макарівна скаже: «Робота над «Словником синонімів української мови» в двох томах, виданим у 1999—2001 роках, принесла мені багато приємних хвилин. Мені здавалося, що я купаюся в словах! Нанизуючи синонімічні ряди, які утворилися в мові, втішалася кількістю синонімів, їх експресією, іноді закладеною в них іронією, гумором, влучністю синоніма, широкою мовотворчою здатністю наших пращурів». Такі поетичні і по-справжньому патріотичні слова про свою роботу, закоханість у рідне слово могла сказати жінка-вчений, скромна трудівниця і щира патріотка нашої нації, гідна продовжувачка славного українського роду сільських учителів і вчених Середенків-Підоплічків.

Активну участь бере Г. М. Гнатюк і в колективних теоретичних працях Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні та Інституту української мови, зокрема таких, як «Мовознавство на Україні за 50 років» (1967 р.), «Морфологічна будова сучасної української літературної мови» (1975 р.), «Слово і труд» (1976 р.), «Слово і фразеологізм у словнику» (1980 р.).

Усе зроблене Галиною Макарівною у галузі лексикології та лексикографії, науково-теоретичних працях (а їх понад 60) стало гідним внеском у загальнославистичну мовознавчу науку. Саме тому ще не одне покоління українських мовознавців буде послуговуватися великим і значущим доробком Г. М. Гнатюк на ниві українського мовознавства.

Праці Галини Макарівни Гнатюк

1. Дієприкметник у сучасній українській мові. – К.: Наук. думка, 1982. – 228 с.
2. Взаємозв'язки східно-слов'янських мов / Мовознавство на Україні за 50 років. – К., 1967. – С. 282–299.
3. Явища граматичної й семантичної співвіднесеності в системі форм дієприкметника / Морфологічна будова сучасної української мови. – К.: Наук. думка, 1975. – С. 158–188.
4. Російсько-українські літературно-мовні зв'язки в другій половині XVIII ст. – першій чверті XIX ст. – К.: Наук. думка, 1957. – 43 с.
5. Граматичні категорії і семантичні особливості дієприкметників та їх відображення у Словнику української мови / Слово і фразеологізм у словнику. – К., 1980. – С. 109–138.

Словники:

1. Російсько-український технічний словник. – К., 1967.
2. Словник української мови. В 11-и томах. – К., 1970–1980 (співавтор і редактор 1-го, 3-го, 10-го томів).
3. Словник синонімів української мови: В 2 т. – К., 2000–2001 (співавтор і редактор).

Література:

1. Дивосвіт її життя (до ювілею Г. Гнатюк) // Українознавство. – К., 2008 – № 1. – С. 54–57.
2. Енциклопедія сучасної України. – К., 2006. – т. V. – С. 707–708.
3. Крижанівська Н. Ота стежина в ріднім краї... // Жінка. – 2005. – вересень. – С. 10.
4. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 94.
5. Український радянський енциклопедичний словник. – К., 1986. – т. I. – 416 с.